

Mezi historickým jádrem a předměstím

Ing. arch. Jana Likavčanová
školitel: doc. Ing. arch. Gabriel Kopáček, Dr.
Ústav navrhování 5, FA VUT v Brně

Článek dokumentuje prostor mezi historickým jádrem a předměstím. Od 13. století do začátku 19. století na tomto místě stály městské hradby, které se postupem času vyvíjely a rozšiřovaly. Po jejich zboření tu po vzoru Vídně vznikla okružní třída, která s pásem parků a důležitými budovami měla sloužit jako promenádní. V dnešní době jsou znovuobjevovány fragmenty opevnění, jako doklad její minulosti. Okružní třída je rušnou dopravní tepnou, takže v mnoha jejích částech je pěšími málo navštěvovaná a působí opuštěně. Centrum města, stejně jako hradby, odděluje místo toho, aby se město stalo jedním organismem. Tento stav nás přímo vybízí, abychom na ni ve svých projektech upřeli pozornost. Proto byl v minulém roce uspořádán na fakultě architektury VUT v Brně mezinárodní workshop. Problematikou se zabývali v zimním semestru 2013-2014 ve svých ateliérových pracích také někteří studenti.

Klíčová slova: opevnění, fortifikační systém, barokní pevnost, okružní třída, parky, workshop

Between historical downtown and periphery

This article documents the space between historical downtown and periphery. Rampart was situated here from the 13rd century to the beginning of the 19th century that were developed and expanded. Rampart was demolished after this period and Brno's ring boulevard was created in this place like in Vienna. Brno's ring boulevard was designed as a promenade with parks and important buildings. Nowadays are discovered the fragments of the original rampart as a proof of it's history. Brno's ring boulevard is arterial road so many of it's parts aren't used by pedestrians and looks like abandoned. It divides the historical downtown and periphery as the rampart instead to connects them in one organism. This situation invite us to devote Brno's ring boulevard in our projects. Last year was international workshop in Faculty of architecture in Brno university of technology. Also some students of this university in their project solved problems of the Brno's ring boulevard in their projects in winter semester 2013-2014.

Keywords: rampart, fortification system, baroque citadel, ring boulevard, parks, workshop

1 Úvod

Města jsou jako živoucí organismus. Stále se mění, vyvíjí, rozpínají. Přizpůsobují se nejen neustálému růstu počtu obyvatel, ale i jejich rostoucím nárokům na bydlení, měnícímu se životnímu stylu a novým technickým možnostem. Brněnská okružní třída nebo také Ringstrasse, jak je často nazývána, dnes tvoří neodmyslitelnou část města. Vyrosla na bývalém hradebním okruhu, který díky změně vedení války (paralela s vývojem technických možností a společnosti) byly ve městě zbytečné. Byla implantována do městské struktury, aby z částí města, které v minulosti fungovaly nezávisle na sobě, vytvořila jeden organismus, aby je spojila v jeden celek. Do dnešního dne se však stále potýká s mnohými problémy.

2 Historie

2.1 Od vzniku po barokní pevnost

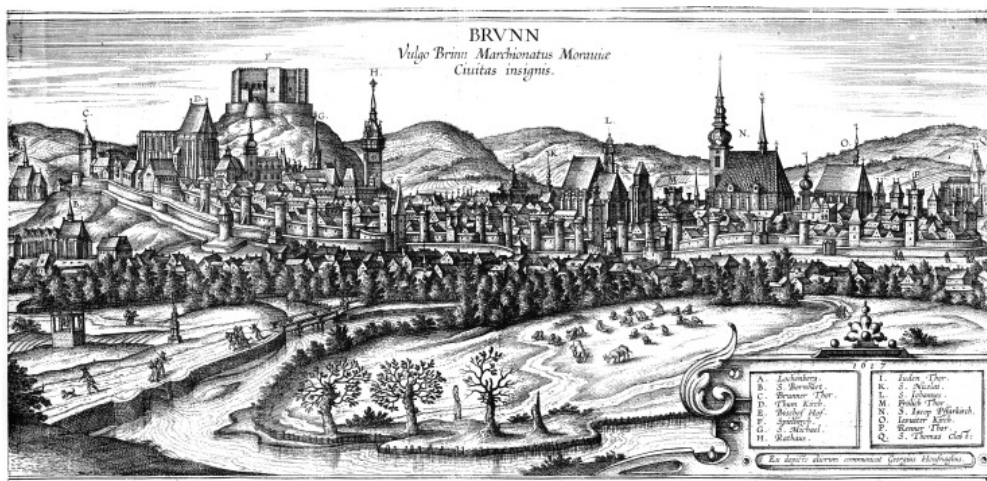
Ve 30. letech 13. století začaly vznikat okolo města první středověké hradby. Patřily k typickým znakům své doby a zaručovaly prosperitu města a předpoklad pro růst bohatství měšťanů. Brno bylo jedno z našich nejvýznamnějších středověkých měst. [1] Hradby jsou písemně doložené dokumenty již v letech 1243 a 1247 a byly vystavěny o šířce 1,6-2,2 m s předsunutým příkopem. Dokončeny byly až v 2. polovině 13. století. S opevněním vzniklo i pět bran- Měnínská, Židovská, Starobrněnská, Veselá a Běhounská, které jsou však většinou doloženy až ve 14. století. Jejich poloha se sice částečně měnila, ale dodnes jsou patrné v městském systému ulic. [2] V 15. století se hradby zesilovaly a přizpůsobovaly dobovým požadavkům. Do města byl zahrnut klášter augustiniánů (na dnešním Moravském náměstí) a stala se z něho pevnost. V 16. století pokračovalo zesilování hradeb a byly přistaveny barbakány¹. V této době vznikaly na parkánech² a příkopech městských hradeb zahrady a vinice. V baroku zaznamenaly zahrady velký rozkvět, ale město bylo příliš sevřené, tak vznikaly za hradbami i na vnějším obvodu hradeb. [3] Opevnění získalo posledním zesílením konečnou podobu ve 40. letech 17. stol. před druhým vpádem Švédů³. Kolem základního pásu hradeb obíhal příkop širší a hlubší než u původních středověkých hradeb, z velké části napuštěný vodou. Byla tu i třetí hradba na vnější hraně příkopu. Hradební pás byl velmi výrazným prvkem

¹ fortifikační prvky nad branou a hradbami, „chodby“ umožňující jejich lepší obranu, bližší popis viz diplomová práce Václava Kolaříka, str. 129 – 136 a obr. 15

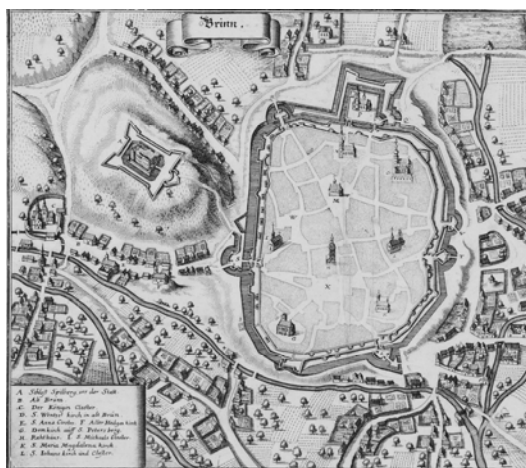
² parkán je fortifikační prvek hradebního opevnění. Jedná se o prostor před samotnými hradbami, který je z přední strany chráněn další, zpravidla menší zdí či náspem. Tento prostor umožňoval chráněný pohyb obránců hradeb

³ digitální model města je dostupný na <<http://www.brno1645.cz/download.htm>>, jsou zde dostupné i 3D modely z konce 14. století a poloviny 18. století

brněnské veduty.⁴ [2] Dodnes jsou dochované malé fragmenty středověkého opevnění např. na zahradě domu Biskupská 4 je dochovaná půlválcová věž [1]⁵ nebo v dnešním parku u Rooseveltovy ulice byla v roce 2004 nalezena celá spodní třetina brány [4] či půlválcová bašta v okolí hotelu Slavia. [4]



Obrázek 1: Brno od jihovýchodu, 1617. Zdroj: G. Houfnagel, MuMB č. E 6440



Obrázek 2: Brno kolem roku 1650. Zdroj: ZEILER, M. *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*. Frankfurt am Main, 1650.

2.2 Barokní pevnost a její zánik

Ještě v roce 1665, bezprostředně po ukončení třicetileté války, císařský dvůr rozhodl o vybudování bastionového opevnění (kolem města i Špilberku). Kvůli nedostatku peněz se však práce protáhly a první pás barokního opevnění okolo

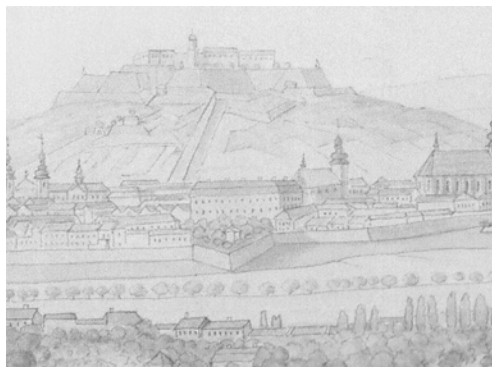
⁴ o opevnění obecně více informací viz diplomová práce Václava Kolaříka, str. 21 – 32

⁵ další nalezené fragmenty viz diplomová práce Václava Kolaříka, str. 60 – 125

města byl dokončen až v roce 1688. Čítal 8 bastionů. Z vnější strany měl příkop, který byl zavodněný kromě jihozápadní části na úpatí hradu Špilberk. Kolem příkopu byla krytá cesta, která se ve vybíhajících částech rozšiřovala na shromaždiště. Středověké hradby, kromě většiny věží a příkopu, byly z velké části zachovány v týlu nových hradeb a sloužily pro různé městské účely. Špilberská citadela s pěti bastiony, příkopem a krytou cestou se shromaždišti, byla dokončena až v roce 1700. Krytá cesta navazovala na krytou cestu kolem městského opevnění. V 30. letech 18. století bylo vystavěno vnější nižší pásmo bastionů a přistaven bastion u vodárny pod vrchem Petrov, který se po rekonstrukcích dochoval dodnes. [5] Dalšími dochovanými fragmenty opevnění jsou dnes podzemní prostory v místech dnešního paláce Morava, v prostorách ostrůvku tramvaje. [4] Fortifikace byla upravována, renovována a rozšiřována až do 50. let 18. století. [6] [2] Z původních pěti bran (šesti, když počítáme i branku), zůstaly pouze 3 vstupy do města (Brněnská a Židovská brána, nově byla umístěna Nová Veselá brána). Celá výměra ploch pevnosti se v konečné fázi vyrovnala výměře vnitřního města. [2] 1809 bylo město obsazené Napoleonem I. a ten nařídil udělat takové zásahy, které vedly k likvidaci obranyschopnosti pevnosti. Tyto zásahy už nebyly opravovány a od roku 1815 začíná ve městě bourání středověkého opevnění. Zatím co v 1. pol. 18. století muselo být i vnější koliště⁶ před novými barokními hradbami uvolněno a volné musely zůstat i svahy pod pevností na Špilberku, ve 20. letech 19. století se začínají v místě hradeb provádět parkové úpravy, prvně na vnější části opevnění, později i na vnitřní bastionové hradbě. [6] [3].



Obrázek 3:
Parkové úpravy vznikající na hradbách.
Zdroj: AMB, fond U 9 sbírka map a plánů,
signatura Ba-brány, bez čísla
(původní č. XVb31)



Obrázek 4:
Veduta Brna, jsou tu vidět parkové
úpravy na bastionech.
Zdroj: AMB, fond U25 – sbírka grafik,
kreseb a reprotypů, signatura 540

⁶ koliště je v barokním opevňovacím stavitelství vnější část hradeb, plochý val, který pozvolna klesá ven do krajiny, za ním směrem dovnitř je krytá cesta

Na přelomu 18. a 19. století se změnil vztah Evropanů k přírodě. Různé proudy vznikají v anglickém a francouzském prostředí. Cílem je napodobovat přírodu a roste touha po městské zeleni. [7] Když Josef II. „odevzdal Lužánky lidu“, byl zahájen rozvoj nové etapy našeho zahradního umění – veřejného parku. Na hradebním kolišti vznikaly procházkové lipové aleje, od roku 1816 vzniká základní parková osa z javorů a akátů. Později byla vysazena alej lemující zalamování před vnitřními bastiony. Parková úprava vnitřního bastionového opevnění začala na I. bastionu a pokračovala k bráně Veselé. Na baště před Veselou bránou byl zřízen parčík s glorií, zvaný Kiosk, pro koncerty vojenské hudby. 1826-27 bylo zřízeno hvězdnicového náměstí s ovocným trhem před Židovskou bránou. 1834 císař Ferdinand věnoval opevněné pozemky na baštách a kolišti „ke společné zábavě publika, ke zkrášlení a k užitečným účelům“. 1835 bylo celé koliště od kiosku až k sadům na Františkově⁷ osazeno alejemi. Ty, co byly v hradebních příkopech, byly od roku 1836 rušeny kvůli výstavbě nádraží a celnice. Pak zbořeny (viz rušení hradeb) a vystavěn park na Kolišti. [3] [2] Zelený park se štěrkovými cestami byl realizován i na Františkově a dle koncepce Šebánka vzniká okružní promenádní aleje kombinované s krajinářskými částmi kolem kopce pod Špilberkem. [3]

2.3 Výstavba brněnské okružní třídy

V době, kdy Brno bylo nedobytnou barokní pevností, byl na dlouhou dobu znemožněn stavební růst. [Dřimal, 1969] Na přelomu 18. a 19. Století díky průmyslové revoluci nastal velký rozmach průmyslu, především textilního a obchodu, k čemuž také napomohla stavba železnice v roce 1839. Brnu se v té době říkalo „Moravský Manchester“. Město stále zůstávalo ve středověkém rozsahu, zatímco se rozvíjela předměstí. Rychle se rozvíjejícímu průmyslovému městu brzy začalo sevření hradbami vadit. [7] Potýkalo se s nedostatkem bytů [8] a nájmy byly dosti vysoké, proto přicházely myšlenky o zastavění hradebních pozemků činžovními domy. Od konce 20. let se o ideji města bez hradeb vedou debaty mezi městem, dvorem a gubernií [7], ale až roku 1850 je k Brnu připojeno 27 předměstí a v roce 1852 je schválena císařským rozhodnutím a fortifikační pozemky získává město. V roce 1859 dochází k oficiálnímu zrušení brněnské pevnosti. První regulační plán, avšak jen na část okruhu, vznikl již v roce 1845 a jeho autorem byl Josef Esch, který byl vrchním moravskoslezským stavebním ředitelem působícím v Brně již od 30. let 19. století. Ctil klasické a klasicistní urbanistické zásady. Vytyčil dvě hlavní osy, které měly být zakončené dominantami. Ve svém návrhu, ale ještě počítal s hradbami a novostavbami bran. V roce 1855 přišel s návrhem již kompletního území jeho nástupce Joseph Seifert, ale stále počítal s hradbami, i když je už modifikoval do oplocení města. V roce 1860 vyprojektoval regulační plán tehdy uznávaný architekt Ludwig Förster. Zapojil do něho zásady předchozích plánů a domýšlel je a doplňoval (křížení os na Žerotínově náměstí, zelený pás na Kolišti atd.). Svůj návrh prezentoval

⁷ dnešní Denisovy sady

ve Vídni, kde také vznikala nový městský okruh. Roku 1861/62 se konala veřejná soutěž na regulační plán, kde zvítězil návrh s několika variantami od brněnských architektů Moritze Kellnera a Franze Neubauera. [9] V zásadě ctili Försterův plán a navrhovali jen dílčí změny. Tou největší bylo opuštění plynulosti okružní třídy. Byla ustanovena komise, která měla za úkol zpracovat „kombinovaný plán“, který byl předložen ještě téhož roku. Proti tomu se vzbouřili obyvatelé města. Byli zvyklí na promenádní aleje a parky, které byly na kolišti a bastionech, chtěli více přírody ve městě. Plán však počítal se zastavěním velkého území bytovými domy. Proto byl roku 1863 vytvořen tzv. „definitivní plán“, který zohledňoval přání obyvatel. Byla vybudována brněnská okružní třída, na které byly postaveny budovy úřadů, škol, spolkových a kulturních institucí, ale také nájemní domy a park podél ul. Koliště. Brněnská okružní třída je typická tím, že se dělí na jednotlivé části, které mají svá specifika. Ve 20. století se dále vyvíjela. Koncepce parku při ul. Koliště byla narušena roku 1942 po průrazu nové ulice skrz zeleň (v ose dnešní třídy Milady Horákové), 1939-1941 prodloužení Husovy třídy rozdělilo park Františkov na dvě části s vysokými opěrnými zdmi. Byla také zbořena nebo významně přestavěna téměř polovina původních staveb⁸. [7] Významným projektem, který však zůstal pouze na papíru, bylo odsunutí hlavního vlakového nádraží na jih⁹. O tomto záměru město přemýšlí dodnes. 1925-1927 dle projektu byla realizovaná Zemanova kavárna¹⁰, která v parku u ul. Koliště komunikuje s Domem umění, který byl přestaven dle návrhu stejného architekta (1946). Dalším významným zásahem bylo postavení Janáčkova divadla v letech 1961-65. Na základě soutěže z roku 1957 byla do okruhu implantována stavba hotelu International [7] s velkolepým nástupním prostorem, který se postupem času změnil ve velké parkoviště. Upouští od uliční čáry okolních paláců a nepůsobí městotvorně

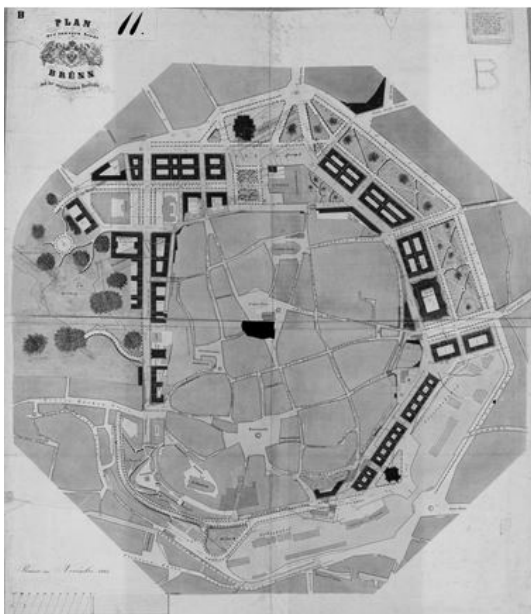


Obrázek 5: Pohled na park na Kolišti, 1910. Zdroj: AMB, fond U5 – sbírka fotografií, signatura XI b 260

⁸ například Německý dům na dnešním Moravském náměstí, který tvořil výraznou dominantu

⁹ 1926-1927 Bohuslav Fuchs, Josef Peňáze a František Sklenář

¹⁰ byla zbořena a v dnešní době se nachází v parku replika



Obrázek 5: Obrázek 6: M. Kellner – F. Neubauer, vítězný návrh soutěže 1861, varianta. Zdroj: AMB, fond U9 – sbírka map a plánů, signatura K35

3 Shrnutí

Dnes je okružní třída málo užívaným prostorem. Přesto, že je tu realizovaná kvalitní architektura i urbanistická koncepce, postupně došlo k rozšiřování a nové výstavbě silnic a dnes působí spíše jako bariéra. Historické jádro města stále funguje a je plné lidí. Je obklopené i kvalitními městskými čtvrtěmi jako Veverí a Černá pole na severu a Staré Brno na jihozápadě. Naopak na jihovýchodě se nachází brownfield, který je oddělený železnicí. Co se týká parků, tak s výjimkou Denisových sadů, jsou málo vyžívané. Park u ul. Koliště je lemován rušnou čtyřproudovou silnicí. Na rozdíl od tohoto parku, který leží na stejné úrovni, jako silnice, těží z topografie Denisovy sady, které strmě stoupající nad silnici, se kterou se tak přerušuje kontakt a jsou oázou klidu. Mají také vizuální spojení s okolními. Právě dlouhé zdi a dlouhá cesta, kde není nic k vidění (např. budovy, vstupy do nich) je pro chodce velice nezajímavá. [10] Takové příklady najdeme na mnohých místech Brněnské okružní třídy, ať už je to prostor Nových Sadů, kde se z jedné strany nachází zeď oddělující nádražní nástupiště a z druhé strany opěrná zeď, kde jsou sice vstupy do podzemních krytů, ale ty jsou veřejnosti nepřístupné, takže většina lidí o nich ani neví. Na tuto oblast navazuje ulice Husova (pod Denisovými sady), kterou také lemuje opěrná zeď. Je tu hustá doprava (včetně tramvají) a úzký chodník, takže se tu chodec nemůže cítit bezpečně. [10] Situace se zlepšuje u Šilingrova náměstí, které je spojnici mezi centrem Brna a kvalitní částí Staré Brno. Tím to však končí. Dále ulice Husova sice ještě částečně pokračuje zastavěná po obou stranách, ale záhy začíná svah kopce vedoucího na hrad Špilberk, který je zajištěn dlouhou opěrnou stěnou. Naproti svahu se nachází velké parkoviště jako předvstupní prostor hotelu International.

Problémy okružní třídy jsou zřetelné, a proto se je snažilo město řešit vypsáním soutěže v roce 1992. Oceněným projektem byl návrh kolektivu Petra Hurníka, který chce implantovat rostlou strukturu, která by rozvinula stopy původní osnovy. Důležitým bodem je odstranění „izolace“ městského centra. [7] Projekt však nebyl realizován.

4 Studie a myšlenky

Na základě této problematiky byl uspořádán v dubnu 2014 mezinárodní workshop ve spolupráci Fakulty architektury na VUT v Brně a Bezalel academy of arts and design v Jeruzalémě (Izrael), ze kterého vzešlo pět ideových projektů s myšlenkami pro obnovu části okružní třídy¹¹. [11]

Vyzdvihla bych projekt Marcely Mackové, Saritn Haramaty, Sarit Golan, Daily Zmora a Annat Lerner nazvaný Kůže města. Jelikož hradby chápou jako vnější obal města, což je v paralele s člověkem kůže, navrhuji implantovat štěp, tedy městskou strukturu, do části, kde se nachází park u ul. Koliště. Tato struktura se bude organicky rozrůstat a prorůstat s historickým jádrem i okolními čtvrtěmi.

Dále bych uvedla projekt Milana Šušky, Jana Obrtlíka, Dganit Dahan, Forsana Bowirrata, Talii Assif a Raanana Kaspina, kteří přišli s konceptem Městské zahrady. Opět se zabývali částí parku u ul. Koliště. Navrhují parcely částečně zastavět, rozparcelovat a na místě parku postavit malé zahrádky.

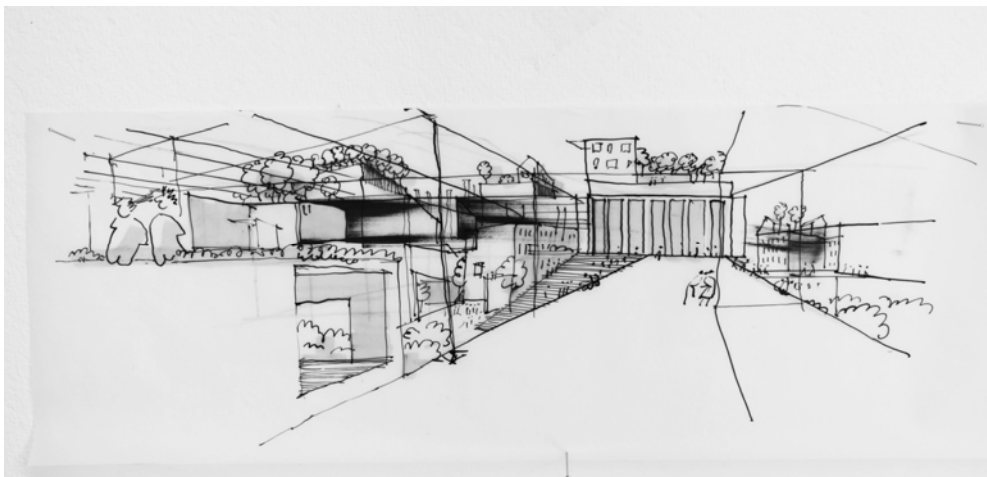
Dalšími nové myšlenky vznikly v ateliéru Brněnská okružní třída, který se konal pro studenty 3. a 4. ročníku v zimním semestru 2013-2014 na naší fakultě pod vedením doc. Ing. arch. Kopáčka, Dr.. Projekty byly řešeny ve třech fázích – analýza místa, ideová studie a reálný návrh.

Studenti Barbora Krátká, Ondřej Palenčar, Pavel Čučka a Vladimíra Soukupová navrhují ve svém projektu nazvaném Léčba města umožnit lidem, kteří chtějí relaxovat (chodcům, běžcům, cyklistům), plynulý průchod, bez střetu, celého okruhu a vytvoření nové relaxačně- sportovní zóny v místě parku u ul. Koliště a oživení ulice Husové.

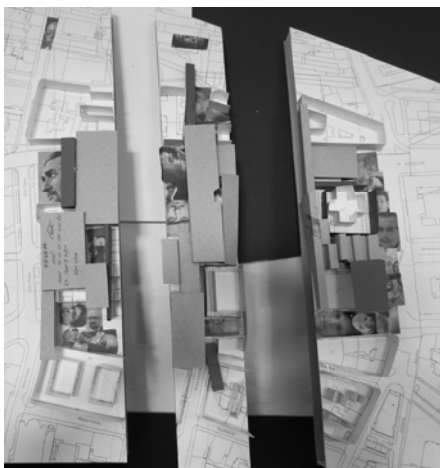
Studenti Aneta Müllerová, Natalie Nováková a Ondřej Novotný se zabývali částí u ulice Koliště a Moravským náměstím. V jejich projektu navrhují princip zipu. Do parku implantují novou zástavbu, která funkčně souvisí jak s historickým jádrem, tak s okolní zástavbou a vytvoří tak systém odlišných veřejných prostranství.

Student Jan Kubát se rozhodl postupovat systémem malých městských zásahů. I tato idea se zdá, že by mohla některé části brněnské okružní třídy oživit.

¹¹ všechny projekty jsou ve dvojazyčné publikaci Lost public spaces of brno- Brněnská okružní třída



Obrázek 7: Projekt Městské zahrady, navrhované řešení, perspektiva.
Zdroj: archiv autora



Obrázek 8: Projekt Kůže města, model implantované struktury. Zdroj: archiv autora



Obrázek 9: Projekt Léčba města, navrhované trasy. Zdroj: archiv FA VUT v Brně



Obrázek 10: Projekt založený na principu zipu. Zdroj: archiv FA VUT v Brně

5 Závěr

Město Brno bylo obeháno od 13. do 19. století hradbami a rozloha historického jádra, i když se samotné vyvíjelo, se nezměnila. V 19. století byly kvůli měnícím se technologiím (strategie vedení války) zbytečné, tudíž byly zbořeny a mezi město a předměstí byla implantována okružní třída. Město je živoucím organismem, který se neustále vyvíjí a přizpůsobuje nárokům obyvatel, proto jejich zboření vedlo ke tvorbě moderního města a nikoliv konzervaci historického jádra jako rezervace, jak můžeme vidět u některých jiných měst např. Dubrovniku, kde se opevnění dochovalo a je unikátní památkou, ale nastala již zmíněná konzervace centra. Dalším příkladem může být severoitalská Palmanuova, která byla vystavěna dle renesančních idejí, ale dnes město působí mrtvě a nemá se kam rozrůstat, tak stagnuje. Dnes nám hradby připomínají pouze malé fragmenty, často zasypané a znovuobjevené v podzemí, které by mohly přispět k oživení historie místa. Největší problém spatřuji v dopravě, kterou je velmi zatížena a která by mohla být alespoň částečně odkloněna na vnější okruh, o kterém se uvažuje. Dobrým příkladem je Krakow, kde byla okružní třída také realizovaná. Silniční doprava je tu velmi omezena. Aby brněnská třída ožila, potřebuje

reálný kvalitní urbanistický koncept, který ji pomůže být spojnicí mezi starým a novým městem a ne bariérou. Je to téma velice aktuální a město by se jím mělo zabývat.

6 Použitá literatura a prameny

- [1] KOLARÍK, Václav. *Opevnění města Brna do konce třicetileté války na základě archeologických výzkumů*. Brno : Masarykova univerzita, filozofická fakulta, 2007. 339 I. Vedoucí práce Zdeněk Měřínský.
- [2] KUČA, Karel. *Brno – vývoj města, předměstí a připojených vesnic*. 1. vydání. Praha: nakladatelství Miloš Uhlíř - Baset, 2000. 644 s. ISBN 80-86223-11-6
- [3] PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, Božena a kol.. *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 1. vydání. Praha: nakladatelství Libri, 1999. 521 s. ISBN 80-85983-55-9
- [4] SVOBODA, Aleš. *Brněnské podzemí kniha třetí*. 1. vydání. Brno : R- ateliér s. r. o., 2013. 211 s. ISBN 978-80-902985-2-1
- [5] *Internetová encyklopedie dějin* [online]. c 2010, [cit. 2014-02-01]. Dostupné na World Wide Web : <<http://mapy.brna.cz/bin/#>>.
- [6] KUPKA, Vladimír a kol.. *Pevnosti a opevnění v Čechách na Moravě a ve Slezsku*. Praha : Nakladatelství Libri, 2001. 525 s. ISBN 80-7270-047-0
- [7] ZATLOUKAL, Pavel. *Brněnská okružní třída*. Brno : Památkový ústav v Brně, 1997. 175 s. ISBN 80-85032-60-0
- [8] DŘÍMAL, Jaroslav a kol.. *Dějiny města Brna*: 1. díl. 1. vydání. Brno : Blok, 1969. 296 s. ISBN 47-027-69
- [9] AMB, fond U9 – sbírka map a plánů, signatura K30 – K36
- [10] GEHL, Jan. *Města pro lidi*. Přeložili Karel Blažek, Bronislava Blažková; editoval Robert Sedlák. Brno : Partnerství, o.p.s., 2012. 262 s. Překlad z : Cities for people. ISBN 978-80-260-2080-6
- [11] Vysoké technické učení v Brně, kolektiv autorů. *Lost public spaces of brno-Brněnská okružní třída*. Brno : Vysoké technické učení v Brně fakulta architektury., 2013. 56 s. ISBN 978-80-214-4751-6